

B/III Metrologia

Lekcja 55

Temat: Wiadomości ogólne o metrologii.

1. Metrologia - nauka zajmująca się pomiarami wielkości mierzalnych.
2. Wielkość mierzalna - wielkość, którą można określić nie tylko jakościowo, lecz również ilościowo, czyli zmierzyć.
3. Podział wielkości mierzalnych
  - a) podstawowe, np.: masa, czas,
  - b) pochodne, np.: prędkość, siła.
4. Wartość wielkości mierzalnej - iloczyn jej wartości liczbowej i jednostki miary, czyli np. $m = 15 \text{ kg}$.
5. Jednostka miary wielkości mierzalnej - umownie przyjęta wartość, której wartość liczbową jest równa 1.
6. Wielkości i jednostki miar układu SI:
  - a) podstawowe:
    - długość l [m],
    - masa m [kg],
    - czas t [s],
    - natężenie prądu elektrycznego I [A],
    - temperatura T [K],
    - ilość materii n [mol],
    - światłość I_v [cd],
  - b) uzupełniające:
    - kąt płaski α, β, γ [rad],
    - kąt bryłowy ω [sr].
9. Najczęściej stosowane wielokrotności i podwielokrotności jednostek miar:
  - a) wielokrotności:
    - deka da 10^1 ,
    - hekto h 10^2 ,
    - kilo k 10^3 ,
    - mega M 10^6 ,
    - giga G 10^9 ,
  - b) podwielokrotności:
    - decy d 10^{-1} ,
    - centy c 10^{-2} ,
    - mili m 10^{-3} ,
    - mikro μ 10^{-6} ,
    - nano n 10^{-9} .

10. Przykłady

P1) Wartości pewnych wielkości fizycznych wynoszą 1000000 W, 20000 m, 300 l, 40 g, 0,0005 V, 0,000006 F. Zapisz je wykorzystując wielokrotności lub podwielokrotności jednostek miar.

Dane: wartości wielkości fizycznych

Szukane: inny zapis wartości - ?

Rozwiązanie

$$1000000 \text{ W} = 1 \cdot 10^6 \text{ W} = 1 \text{ MW}$$

$$20000 \text{ m} = \dots$$

$$300 \text{ l} = \dots$$

$$40 \text{ g} = \dots$$

$$0,0005 \text{ V} = \dots$$

$$0,000006 \text{ F} = \dots$$

Odp: ...

Tolerancje i pasowania otworów i wałków

Lekcja 56

Temat: Wiadomości ogólne o wymiarach i odchyłkach w procesie produkcyjnym.

1. Wymiar nominalny N (D, d) - wymiar, względem którego określa się odchyłki graniczne lub odchyłkę zaobserwowaną, np. dla $\phi 20^{+0,02}_{-0,01}$ N=20mm.
2. Odchyłka - różnica algebraiczna między danym wymiarem a odpowiadającym mu wymiarem nominalnym.
3. Etapy procesu wytwórczego oraz odpowiadające im wymiary i odchyłki:
  - a) pomysł, któremu odpowiada rysunek wykonawczy z wymiarami i odchyłkami granicznymi,
  - b) materialne urzeczywistnienie pomysłu, któremu odpowiadają wymiary i odchyłki rzeczywiste,
  - c) stwierdzenie zgodności drugiego etapu z pierwszym, któremu odpowiadają wymiary i odchyłki zaobserwowane.
4. Wymiary graniczne - wymiary, między którymi powinien być zawarty lub którym w skrajnym przypadku może być równy wymiar zaobserwowany.
5. Rodzaje wymiarów granicznych:
  - a) górny B ($B_o; B_w$), czyli większy z dwóch wymiarów granicznych,
  - b) dolny A ($A_o; A_w$), czyli mniejszy z dwóch wymiarów granicznych.
6. Odchyłki graniczne - odchyłki, między którymi powinna być zawarta lub którym w skrajnym przypadku może być równa odchyłka zaobserwowana.
7. Rodzaje odchyłek granicznych:

a) górna ES; es, czyli większa z dwóch odchyłek granicznych, której wartość obliczamy z wzorów:

$$ES = B_o - D \text{ [mm]},$$

$$es = B_w - d \text{ [mm]},$$

gdzie: B_o, B_w - wymiary graniczne górne, odpowiednio otworu i wałka, o wartości w mm,

D, d - wymiary nominalne, odpowiednio otworu i wałka, o wartości w mm,

b) dolna EI; ei, czyli mniejsza z dwóch odchyłek granicznych, której wartość obliczamy z wzorów:

$$EI = A_o - D \text{ [mm]},$$

$$ei = A_w - d \text{ [mm]},$$

gdzie: A_o, A_w - wymiary graniczne dolne, odpowiednio otworu i wałka, o wartości w mm,

D, d - jak wyżej.

8. Przykłady

P1. Średnica otworu tulei wynosi $\phi_o 25^{+0,4}_{-0,3}$. Oblicz wartości wymiarów granicznych.

Dane: $\phi_o 25^{+0,4}_{-0,3}$

Szukane: $B_o = ?$

$A_o = ?$

$T_o = ?$

Rozwiązanie

$$\phi_o 25^{+0,4}_{-0,3} \Rightarrow \begin{cases} D = 25 \text{ mm} \\ ES = +0,4 \text{ mm} \\ EI = -0,3 \text{ mm} \end{cases}$$

$$B_o = D + ES = \dots$$

$$A_o = D + EI = \dots$$

Odp:...

Lekcja 57/58

Temat: Tolerancje otworów i wałków.

1. Wałki i otwory

a) określenie otworów - element opisany za pomocą wymiarów wewnętrznych,

b) określenie wałka - element opisany za pomocą wymiarów zewnętrznych,

c) oznaczenia otworów i wałków

O - otwór, W - wałek lub w indeksach odpowiednio o i w.

2. Tolerancja wymiarów - różnica algebraiczna między wymiarem granicznym górnym a wymiarem granicznym dolnym lub między odpowiednimi odchyłkami granicznymi.
3. Rodzaje tolerancji wymiarów:
  - a) długościowych T,
  - b) kątowych AT.
4. Tolerancja wymiarów długościowych, której wartość obliczmy z wzorów:

$$T = B - A \text{ [mm]},$$

$$T_o = B_o - A_o = D + ES - (D + EI) = D + ES - D - EI = ES - EI \text{ [mm]},$$

$$T_w = B_w - A_w = d + es - (d + ei) = d + es - d - ei = es - ei \text{ [mm]}.$$
5. Pole tolerancji wymiarów długościowych - obszar zawarty między liniami odpowiadającymi wymiarom lub odchyłkom granicznym.
6. Sposoby tolerowania wymiarów(zapisu):
  - a) symbolowe, np. $\phi 30 \text{ n } 7$,
  - b) liczbowe, np. $\phi 30 \begin{smallmatrix} +0,036 \\ +0,015 \end{smallmatrix}$,
  - c) mieszane, np. $\phi 30 \text{ n } 7 \left(\begin{smallmatrix} +0,036 \\ +0,015 \end{smallmatrix} \right)$.
7. Tolerowanie symbolowe
  - a) oznaczenia otworów i wałków
    - otworów - A, B, C ...,
    - wałków - a, b, c ...,
  - b) przykładowy zapis

$$\phi 35 \text{ P}6,$$
 gdzie: 35 - wymiar nominalny o wartości w mm,
 P - rodzaj tolerancji otworu, czyli wartość odchyłki podstawowej,
 6 - klasa tolerancji (dokładności wykonania) otworu, czyli wartość tolerancji.
8. Zasady tolerowania wymiarów
  - a) rodzaje zasad:
    - w głąb materiału,
    - na zewnątrz materiału,
  - b) zasada tolerowania w głąb materiału - polega na podaniu jako wymiaru nominalnego tego z wymiarów granicznych, który umożliwia skierowanie odchyłki w „bezpiecznym kierunku”, tj. w kierunku obróbki, czyli w głąb materiału.
9. Przykłady

P1) Dane są zapisy wymiarów tolerowanych: $\phi_o 40 \begin{smallmatrix} +0,3 \\ +0,1 \end{smallmatrix}$, $\phi 45 \text{ a}8$, $\phi_w 50 \begin{smallmatrix} +0,6 \\ -0,3 \end{smallmatrix}$, $\phi 55 \text{ B}11$.

Wskaż, które z nich odnoszą się do wałków oraz określ sposób tolerowania.

Dane: zapisy wymiarów tolerowanych

Szukane: wymiary tolerowane odnoszące się do wałków - ?

Rozwiązanie

$\phi 45 \text{ a}8$ - tolerowanie symbolowe,

$\phi_w 50^{+0,6}_{-0,3}$ - tolerowanie liczbowe.

Odp: ...

P2. Średnica otworu wynosi $\phi_o 60^{+0,3}_{-0,1}$. Oblicz wartości wymiarów granicznych i tolerancji oraz narysuj odpowiadające im pole.

Dane: $\phi_o 60^{+0,3}_{-0,1}$.

Szukane: $B_o = ?$

$A_o = ?$

$T_o = ?$

pole tolerancji -?

Rozwiązanie

$$\phi_o 60^{+0,3}_{-0,1} \Rightarrow \begin{cases} D = 60 \text{ mm} \\ ES = +0,3 \text{ mm} \\ EI = -0,1 \text{ mm} \end{cases}$$

$$B_o = D + ES = \dots$$

$$A_o = D + EI = \dots$$

$$T_o = ES - EI = \dots$$

rysunek - zostawić ½ str wolnej

Odp:...

Lekcja 59

Temat: Pasowanie wałków i otworów.

1. Pasowanie - rodzaj współpracy dwóch połączonych elementów typu wałek i otwór o jednakowych wymiarach nominalnych i różnych odchyłkach.
2. Podział pasowań:
  - a) luźne, w których zawsze występuje luz, a połączone elementy mogą przemieszczać się względem siebie,
  - b) ciasne, w których zawsze występuje wcisk, a połączone elementy nie mogą przemieszczać się względem siebie,
  - c) mieszane, w których może występować niewielki luz lub niewielki wcisk.
3. Wielkości charakterystyczne pasowań wałków i otworów
  - a) rodzaje wielkości charakterystycznych:
    - luzy, np.: graniczne, rzeczywiste, zaobserwowane, średnie,

- wciski, np.: graniczne, rzeczywiste, zaobserwowane, średnie,
- tolerancja pasowania,

b) luzy graniczne

- określenie luzów - luzy, między którymi powinien być zawarty lub którym może być równy luz zaobserwowany,

- rodzaje luzów:

- najmniejszy (minimalny) $S_{\min}$,
- największy (maksymalny) $S_{\max}$,

- wartości luzów

$$S_{\max} = B_o - A_w = ES - ei \text{ [mm]},$$

$$S_{\min} = A_o - B_w = EI - es \text{ [mm]},$$

gdzie: B_o, A_o, B_w, A_w - wymiary graniczne o wartości w mm,

ES, EI, es, ei - odchyłki graniczne o wartości w mm,

c) wciski graniczne

- określenie wcisków - wciski, między którymi powinien być zawarty lub którym może być równy wcisk zaobserwowany,

- rodzaje wcisków:

- największy (maksymalny) $N_{\max}$,
- najmniejszy (minimalny) $N_{\min}$,

- wartości wcisków

$$N_{\max} = -(A_o - B_w) = -(EI - es) \text{ [mm]},$$

$$N_{\min} = -(B_o - A_w) = -(ES - ei) \text{ [mm]},$$

gdzie: $ES, EI, es, ei, B_o, A_o, B_w, A_w$ - jak wyżej,

d) tolerancja pasowania

- określenie tolerancji - jest miarą dokładności pasowania utworzonego przez dane elementy,

- wartość tolerancji

$$T_p = T_o + T_w \text{ [mm]},$$

gdzie: T_o - tolerancja otworu o wartości w mm,

T_w - tolerancja wałka o wartości w mm.

4. Sposoby zapisu pasowań:

- a) symbolowy,
- b) liczbowy,
- c) mieszany.

5. Pasowanie symbolowe

a) przykładowy zapis

$\varnothing 65 H11/d9$,

gdzie: 65 - wspólny wymiar nominalny,

H - symbol rodzaju tolerancji otworu,

11 - klasa dokładności tolerancji (dokładności wykonania) otworu,

/ - ukośna lub pozioma kreska,

d - symbol rodzaju tolerancji wałka,

9 - klasa dokładności tolerancji (dokładności wykonania) wałka,

- b) uwaga - na rysunkach technicznych zapisy pasowań powinny być zgodne z Polską

Normą PN-EN28286-1.

6. Zasady pasowań

a) rodzaje zasad:

- zasada stałego otworu - tworzenie pasowań przez połączenie otworu podstawowego, którego średnicę toleruje się zawsze w głąb materiału ($EI = 0$ mm), z wałkami o różnie położonych polach tolerancji,
- zasada stałego wałka - tworzenie pasowań przez połączenie wałka podstawowego, którego średnicę toleruje się zawsze w głąb materiału ($es = 0$ mm), z otworami o różnie położonych polach tolerancji,

b) uwaga - zaleca się stosować pasowania na zasadzie stałego otworu.

7. Przykłady

P1. Średnice otworu tulei i wałka wynoszą odpowiednio $\phi_o 70 \begin{smallmatrix} +0,30 \\ +0,20 \end{smallmatrix}$ i $\phi_w 70 \begin{smallmatrix} +0,15 \\ +0,10 \end{smallmatrix}$. Określ rodzaj pasowania między tymi częściami oraz oblicz tolerancję pasowania.

Dane: $\phi_o 70 \begin{smallmatrix} +0,30 \\ +0,20 \end{smallmatrix}$
 $\phi_w 70 \begin{smallmatrix} +0,15 \\ +0,10 \end{smallmatrix}$

Szukane: rodzaj pasowania -?

Rozwiązanie

$$\phi_o 70 \begin{smallmatrix} +0,30 \\ +0,20 \end{smallmatrix} \Rightarrow \begin{cases} D = 75\text{mm} \\ ES = 0,30\text{mm} \\ EI = 0,15\text{mm} \end{cases}$$

$\Rightarrow D = d$, czyli możemy określić rodzaj pasowania

$$\phi_w 70 \begin{smallmatrix} +0,15 \\ +0,10 \end{smallmatrix} \Rightarrow \begin{cases} d = 75\text{mm} \\ es = 0,15\text{mm} \\ ei = 0,10\text{mm} \end{cases}$$

$$\begin{cases} ES = +0,30\text{mm} \\ EI = +0,20\text{mm} \end{cases} - (\text{odejmujemy po przekątnej}) \Rightarrow \begin{cases} es = 0,15\text{mm} \Rightarrow \begin{cases} \geq 0 \Rightarrow S_{\min} \\ < 0 \Rightarrow N_{\max} \end{cases} \\ ei = 0,10\text{mm} \Rightarrow \begin{cases} > 0 \Rightarrow S_{\max} \\ \leq 0 \Rightarrow N_{\min} \end{cases} \end{cases}$$

$$ES - ei =$$

$$EI - es =$$

rodzaj pasowania - pasowanie ...

$$T_o = ES - EI =$$

$$T_w = es - ei =$$

$$T_p = T_o + T_w =$$

Odp: ...

Lekcja 60

Temat: Podsumowanie przerobionego materiału - tolerancje i pasowania wałków i otworów.